

LES TRADUCCIONS CATALANES DELS CLÀSSICS

LES TRADUCCIONS CATALANES DELS CLÀSSICS

AULA CARLES RIBA

LES TRADUCCIONS CATALANES
DELS CLÀSSICS

Consell Editor

ROSA CABRÉ (Universitat de Barcelona)
VITTORIO CITTI (Università degli Studi di Trento)
CARLES GARRIGA (Universitat de Barcelona)
MONTSERRAT JUFRESA (Universitat de Barcelona)
JORDI MALÉ (Universitat de Lleida)
ALAN YATES (University of Sheffield)

AULA CARLES RIBA

LES TRADUCCIONS CATALANES
DELS CLÀSSICS

Edició a cura de Jordi Malé

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

SUMARI

Presentació	
AULA CARLES RIBA.....	9
<i>I. Del segle XIV al segle XX</i>	
Traduir Palladi en català: de l'Edat Mitjana als nostres dies	
RAIMON SEBASTIAN TORRES.....	13
Sobre la presència de la Grècia antiga a la cort de Joan I	
ALBERT TOMÀS MONSÓ	39
La <i>Taula per alfabet sobre tots los llibres de Sèneca</i> : un florilegi amb comentari	
MARTA MARFANY	53
Les traduccions bíbliques al català durant l'edat moderna	
MIREIA FERRANDO SIMÓN.....	67
<i>Repensar-ho tot</i> . Victor Bérard i les «segones versions» homèriques de Lluís Segalà i Carles Riba	
JAUME PÒRTULAS.....	85

II. Algunes traduccions de la col·lecció «Bernat Metge»

Carles Riba: Sòfocles en vers i en prosa	
CARLES GARRIGA.....	115
Les traduccions històriques de Plató a la «Bernat Metge»	
RAÛL GARRIGASAIT.....	139
«Res d'humà no tinc per estrany.» El Terenci de Pere i Joan Coromines	
NOEMÍ MONCUNILL MARTÍ.....	153
Censura i autocensura en el Marcial de la Fundació Bernat Metge	
XAVIER ESPLUGA.....	189
La llengua de les traduccions de la Fundació Bernat Metge a la postguerra: aproximació a la tasca de Carles Cardó	
JORDI GINEBRA SERRABOU	221
L'Aristòfanes de Manuel Balasch, prevere i doctor en llengües clàssiques	
ELOI CREUS	239
La relació entre Segimon Serrallonga i la Fundació Bernat Metge	
JAUME COLL MARINÉ	273
Editar la col·lecció «Bernat Metge» avui	
ROGER ALUJA	293

PRESENTACIÓ

L'any 2023 l'Aula Carles Riba ha celebrat un quart de segle d'existència des de la seva represa a finals dels anys noranta del segle xx. La seva naixença es remunta dues dècades abans, al tombant dels setanta, quan, arran de la commemoració dels deu anys de la mort de Carles Riba el 1969, l'aleshores Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona va tenir la iniciativa d'homenatjar el mestre i de publicar una miscel·lània amb el títol *In memoriam Carles Riba*, que no es va editar fins al 1973. L'experiència de col·laboració dels diferents departaments i particularment dels estudiosos de grec i català es va fer fructífera i va néixer la idea de crear una Aula amb el nom de l'insigne humanista. El seu objectiu eren els estudis sobre la cultura grega i la literatura catalana, com a forma d'expansió de la universitat cap a la ciutadania. A principis dels anys vuitanta, tanmateix, la seva activitat va cessar.

Fins que el gener de 1996 professors i professores de Filologia Catalana i de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona, que feia temps que treballaven en unes directrius properes a les de l'antiga Aula Carles Riba, van reprendre'n la tasca i els objectius, i el desembre de 1998 en van recuperar el nom. A partir d'aleshores, l'Aula ha anat celebrant trobades científiques, en forma de jornades i simposis, i ha anat publicant els resultats de la seva recerca en diversos llibres.

Des del primer simposi, el novembre de 1999, han estat diversos els àmbits escollits per investigar la relació entre els clàssics greco-

llatins i la literatura catalana: des de l'ideològic, el cultural i l'artístic, passant per la influència clàssica en autores i autors catalans i la recreació dels mites en la seva obra, fins a l'ús dels gèneres antics en la nostra història literària. I en tots aquests àmbits, de manera directa o indirecta, la pràctica de la traducció s'hi ha fet poc o molt present.

Per això, per celebrar acadèmicament els vint-i-cinc anys d'existència en la seva segona època, l'Aula ha organitzat un simposi sobre *Les traduccions catalanes dels clàssics* els dies 9 i 10 de març del 2023 a l'Institut d'Estudis Catalans i a la Universitat de Barcelona, que és a l'origen del present volum. El componen estudis vinculats amb la traducció al català d'autors grecs i llatins des del segle XIV fins a l'actualitat.

La commemoració de l'Aula ha coincidit, a més, amb el centenari de la publicació del primer volum de la Fundació Bernat Metge, creada per difondre els clàssics antics en llengua catalana. Per això no és casual que una gran part dels textos inclosos dins el volum analitzin traduccions publicades a la prestigiosa col·lecció «Bernat Metge» o s'ocupin directament d'aquesta històrica empresa editora i cultural, regentada avui dia —i esperem que per molts anys— per La Casa dels Clàssics, que va col·laborar en l'organització del simposi esmentat i també ho fa en la publicació d'aquest volum. Fem constar, aquí, el nostre agraïment.

AULA CARLES RIBA

I

DEL SEGLE XIV AL SEGLE XX

TRADUIR PAL·LADI EN CATALÀ: DE L'EDAT MITJANA ALS NOSTRES DIES

RAIMON SEBASTIAN TORRES
Universitat de Barcelona

1. L'*Opus agriculturae* de Palladi i la traducció de Ferrer Saiol

El darrer autor agronòmic llatí de l'antiguitat fou Palladi Rutili Taure Emilià amb les obres *Opus agriculturae*, *De ueterinaria medicina* i el poema *De insitione*. Durant tota l'Edat Mitjana l'*Opus agriculturae* gaudí d'una gran difusió. Fou traduït al català l'any 1385 per Ferrer Saiol, protonotari de la reina Elionor de Sicília, muller del rei Pere el Cerimoniós. Actualment se'n conserven dos manuscrits que han estat editats: un en català, el 6437 de la Biblioteca Serrano Morales (Sebastian, Furió i Garcia-Oliver 2022), i un en castellà, el 10211 de la Biblioteca Nacional de España (Capuano 1990). La traducció de Saiol està formada per un pròleg, escrit per ell mateix, i els tretze llibres de l'obra.¹

A continuació presentem un estudi sobre la difusió medieval de Palladi a la Corona d'Aragó durant el segle XIV i comparem la traducció de Ferrer Saiol amb els dos manuscrits conservats. Posteriorment, fem una anàlisi dels materials utilitzats per a la traducció medieval catalana, com són els glossaris i els manuscrits llatins conservats. Tot seguit, comparem la versió medieval amb l'actual catalana per entendre millor les mancances i els encerts de Saiol i

¹ Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca MCINN-AEI/FEDER PID2021-123419NB-I00 del Govern espanyol.

analitzar les dificultats que representa traslladar un text tècnic llatí al català.

L'obra de Palladi, *Opus agriculturae*, està formada per tretze llibres. El primer llibre («Generale praeceptum») tracta aspectes genèrics de la vida al camp i els altres dotze descriuen les tasques agrícoles que s'han de dur a terme mes a mes. Aquesta divisió de l'obra per mesos i índexs de capítols fou una innovació cabdal que li valgué l'èxit de ser utilitzat com a manual agronòmic durant tota l'Edat Mitjana. A més, el seu estil planer, però gens descuidat, fa de l'*Opus agriculturae* una obra de consulta imprescindible per a aquell que es dediqui al camp i en vulgui tenir uns coneixements més avançats. És per tots aquests motius que el manual d'agricultura de Palladi aconseguí una difusió considerable i es convertí en una obra imprescindible per al camp i vàlida a tot l'àmbit medieval europeu (Rodgers 1975a: 14; Moure 1990: 33-39). En canvi, la resta d'obres, com el llibre *De veterinaria medicina* i el *De insitione*, seguiren una tradició literària diferent i quedaren en l'oblit fins al Renaixement.

2. Palladi a la Corona d'Aragó

La Corona d'Aragó constitueix un dels centres de difusió cultural més importants de la península Ibèrica i de la Mediterrània occidental durant la segona meitat del segle XIV. Els nous corrents literaris procedents d'Itàlia s'assimilen i es difonen des de la Cancelleria dels reis d'Aragó per part d'escrivans i notaris. S'inicia la traducció dels clàssics a la llengua vernacle i la majoria de traductors són juristes i, sobretot, experts en dret romà. La relació de la monarquia catalanoaragonesa amb Itàlia, i especialment amb Sicília i Nàpols, i la forta influència a la cort del pontífex d'Avinyó fan de la Corona d'Aragó un emplaçament ideal per a la recepció i difusió de nous coneixements.

Durant el regnat del rei Pere III (1336-1387), la cort promogué la traducció de clàssics, sobretot d'història, astrologia, geografia,

medicina i, també, agricultura. La majoria d'aquests llibres arriben a través de França per diversos camins, com ara els contactes entre la Corona i la cort papal d'Avinyó (Cabré i Ferrer 2012: 219-230). Dins d'aquest marc creixent de traduccions és on trobem autors llatins com Pal·ladi. L'interès que suscità l'agronomia a la Corona d'Aragó no només quedà plasmat en els manuscrits conservats, sinó també en les actes notarials, en les quals es fa esment de l'obra de Pal·ladi. La presència de l'agrònom llatí pot constatar-se tant en l'àmbit de la cort reial com en l'eclesiàstic i jurídic durant el segle XIV.

L'obra més antiga que fa referència a Pal·ladi data del 1320 i la trobem a la Cancelleria reial. En aquesta data s'efectuava el pagament a David, jueu i relligador de llibres de Barcelona, de sis sous i sis diners per haver posat cobertes i relligat un llibre del rei Jaume II titulat *De agricultura*, tal com era també coneguda l'obra de Pal·ladi (Sebastian, Furió i Garcia-Oliver 2022: 10). Una segona referència, ara del 18 de juliol de 1323, correspon a l'inventari dels béns reials que el cambrer del rei Jaume II, Arnau Messeguer, presenta al tresorer Felip Boil, en el qual figura, entre altres llibres, l'obra de Pal·ladi, que podria ser el mateix exemplar relligat tres anys abans (Martorell 1913: 553-567).

El 17 d'octubre de 1349 Pere de Montllarg, llicenciat en dret i ciutadà de València, reconeix a Pere Sabadia, canonge de la catedral de València, que aquest li ha lliurat uns llibres que foren de Jaume de Bullfarins, canonge de la dita catedral, difunt, entre els quals observem un altre Pal·ladi (Mandingorra 1990: 93-94). Seguidament, trobem un altre exemple en una acta notarial a la ciutat de Barcelona el dia 8 de novembre de 1365. Jaume de Vallesca, llicenciat en lleis i ciutadà de Barcelona, admet haver rebut cent seixanta-dos llibres, de diverses disciplines, que havien pertangut al difunt Ramon Vinader, doctor en lleis i també barceloní, empenyorats pel seu fill i hereu universal, Joan de Torres. Entre aquests cent seixanta-dos llibres hi ha dos Pal·ladis (Hernando 1995: 282-292).

El 1377 Pere el Cerimoniós requereix a Jaume de Vedrinyans la tramesa del llibre de Palladi: «Entès havem que vós havets .I. llibre lo qual ha nom Palladi, e com nós desigem molt haver lo dit libre, pregam-vos e manam com pus espressament podem que nos trametats per lo portador de la present, totes escusacions foragitades» (Rubió 1908: 272-273). Durant el segle xv augmenta la presència en actes notariais de l'obra de Palladi i de textos agrònòmics a la Corona d'Aragó en indrets com Barcelona, Mallorca, Girona i Vic (Cifuentes 2013-2014: 34-39).

3. La traducció de Ferrer Saiol

L'únic exemplar en català de la traducció de Ferrer Saiol es custodia a la Biblioteca Serrano Morales de València (ms. 6437). La mida del foli és de 270 × 180 mm i la conservació del paper en alguns casos és força dolenta. Tant les rúbriques com les lletres capitals estan escrites amb tinta vermella. Podem estructurar el manuscrit en tres grans blocs: el primer el forma el pròleg escrit per Ferrer Saiol (f. 1r-2v); el segon és la traducció de l'*Opus agriculturae* (f. 2v-94v), en què consten els tretze llibres de l'obra; finalment, l'últim bloc (f. 94v-IIIr) està constituït per dos compendis sobre el conreu de la terra d'autoria no palladiana que ajuden a entendre l'entramat de glosses d'agricultura que circulaven en aquell moment. Tot i la manca d'elements interns per datar el manuscrit, es devia copiar entre finals del segle xv i principis del xvi, ja que està escrit en lletra humanística i les filigranes que hi apareixen són de finals del xv (Trenchs i Giner 1988: 149-153).

L'altre testimoni conservat de la traducció de Ferrer Saiol és en castellà i es custodia a la Biblioteca Nacional de España (ms. 10211). Aquest manuscrit i el català són les dues versions més fidedignes en llengua romànica de l'obra de Palladi a la península Ibèrica durant el segle xv. Aquest exemplar està escrit en paper i la mida del foli és de 285 × 209 mm. No conté rúbriques ni caplletres. Com

en el cas del manuscrit valencià, no posseïm elements interns per datar-lo, tot i que el podem situar a mitjan segle xv, ja que l'escriptura és cursiva gòtica (Hauf 1964: xxxi). També podem dividir el manuscrit en tres grans apartats. Primerament, hi ha el pròleg de Saiol (1r-4r). Seguidament, trobem la traducció, que ocupa la major part de l'exemplar, amb els tretze llibres (4v-210r). Finalment, observem, tal com succeeix al manuscrit català, que el text continua (210r-224r) amb dos compendis més sobre el conreu de la terra. S'ha de destacar que en cap dels dos manuscrits no hi ha en el text un tall que indiqui que som davant d'una altra obra. Aquests tractats funcionen a manera d'annexos, com a complement de la traducció de Palladi.

En el pròleg conservat dels dos manuscrits podem comprendre quines eren les intencions de Saiol i comprovar si els propòsits de la traducció es duen a terme. El traductor mostra la dificultat de traslladar al català una sintaxi sintètica com la llatina i un vocabulari especialitzat com el botànic:

[...] copilà e ordenà lo present libre en latí, ben curt e breu y molt soptil [...]. E és cert que lo libre de Palladi, per la gran subtilitat, e brevitat e vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalu-nya ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat, per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n sien fets aromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vo-cables que y són no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobats escrits en lo latí. (València, BSM, ms. 6437, f. iv)

A continuació observem que és conscient de la dificultat de traslladar el vocabulari tècnic i ho intenta resoldre a través dels mitjans que li són a l'abast: «els llibres de grammàtica i de medicina». Dels anomenats de «grammàtica», en podem destacar dos que utilitza Saiol, el *Vocabularium* de Papius i la *Summa gramati-calis* de Giovanni Balbi, predecessors dels diccionaris moderns. I dels de «medicina» trobem obres com la *Clavis sanationis* de Simó